

Konzervatorsko- restauratorski radovi na rodoslovlju obitelji Ohmučević

Andreja Dragojević

Hrvatski restauratorski zavod
Radionica za papir i kožu
Zagreb, Ilica 44
adragojevic@h-r-z.hr

Stručni rad
Predan 6. 7. 2010.
UDK 7.025.3/.4:929.522(497.5)"14/15"

SAŽETAK: Na poleđini slike *Krist i donator* iz Strossmayerove galerije u Zagrebu, koja se pripisuje Lovri Dobričeviću (Kotor, oko 1420. – Dubrovnik, 1478.), do nedavnih je konzervatorsko-restauratorskih radova bio nalijepljen dokument s prikazom genealoškog stabla velikaške obitelji Ohmučević. Važnost povelje koju povjesničari smatraju krivotvorinom 16. stoljeća i njezina povezanost sa slikom, kao i sam izgled dokumenta odredili su specifičan tijek konzervatorsko-restauratorskih radova.

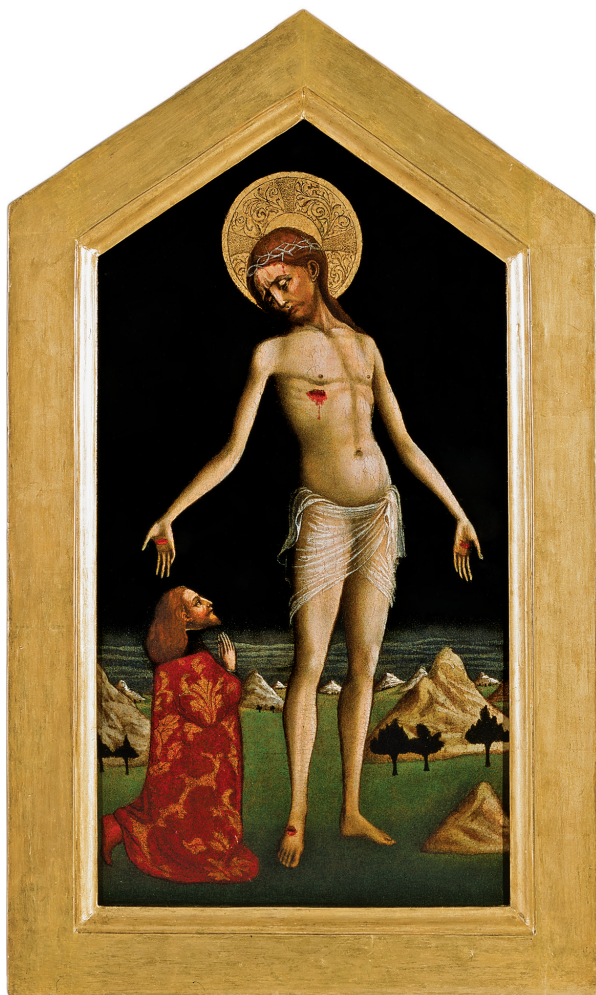
KLJUČNE RIJEČI: *Ohmučević, rodoslovlje, heraldika, konzervatorsko-restauratorski radovi, facing, želatina*

Kratki povijesni pregled

Slika *Krist i donator* potječe iz franjevačkog samostana Kraljeva Sutjeska u Bosni.¹ (sl. 1) Biskup Josip Juraj Strossmayer dobio ju je od tamošnjih franjevaca 1871. godine, čime je ušla u fundus Galerije starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.² Slika je oblika izduženog, okomito postavljenog peterokuta, a slikana je temperom na drvenoj podlozi.³ Na poleđini slike bio je nalijepljen dokument identičnog peterokutnog oblika (dimenzije 56 × 33,2 cm tek su nešto manje od drvenog nosioca slike 58 × 34 cm). Na povelji su prikazi genealoškog stabla bosanskih i srpskih kraljeva, grbova ilirskih zemalja s nadodanim grbom obitelji Ohmučević te tekst o bosansko-hercegovačkoj povijesti do pada pod Osmanlije napisan bosančicom.⁴ (sl. 2) U tekstu povelje spominje se da je ispisana 1482. godine.⁵ Pretpostavlja se, međutim, da je rodoslovlje naručio Petar (Ivelja) Ohmučević potkraj 16. stoljeća za potrebe dokazivanja plemićkog podrijetla, što je potvrđeno i izvedbom i stilom iluminacija. Petar

Ohmučević jedan je od potomaka obitelji Ohmučević koji su za osmanlijskih osvajanja Bosne potkraj 15. stoljeća prebjegli na područje Dubrovačke Republike gdje kao doseljenici nisu mogli steći plemićki status.⁶ Na položaju admirala španjolske vojske don Pedro Ohmučević tim je dokumentom morao uvjeriti španjolske vlasti u svoje plemićko podrijetlo koje ga veže uz sve važnije osobe i obitelji onog vremena na području Balkana. Kako od dubrovačkih vlasti nije mogao, ni nakon višestrukih zahtjeva, ishoditi potvrdu o svojem plemenitom podrijetlu, pozvao se na izmišljenu predaju.⁷

To što je dokument zalijepljen na sliku *Krist i donator* trebalo je pojačati njegovu autentičnost s obzirom da je u donatoru bio prepoznat bosanski kralj Stjepan Tomaš.⁸ O važnosti dokumenta Dubravko Lovrenović, obrazlažući okolnosti njegova nastanka, napisao je: „Ovaj dokument koji seže u davninu, čak do vremena srpskog cara Dušana čiji je službenik predstavljen kao daleki predak don



1. Lovro Dobričević, *Krist i donator*, Strossmayerova galerija starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, stanje nakon konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimila N. Oštarijaš)

Lovro Dobričević, *Christ and the Donor*, *Strossmayer Gallery of Old Masters of the Croatian Academy of Sciences and Arts*, condition after the conservation-restoration work (photographic archive of the HRZ, photo by N. Oštarijaš)

Pedra, predstavlja početak ilirske heraldike. ... Tako je nastao 'veličanstveni falsifikat', koji će u svoje vrijeme, ali i poslije, odigrati ključnu ulogu u nastanku drugih ilirskih grbovnika.⁴⁹

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja

Povjesničari koji su se bavili srednjovjekovnom heraldikom ističu da je riječ o krivotvorini, što je bio dobar motiv za dodatna istraživanja prije konzervatorsko-restauratorskih radova. Trebalo je analizirati sastav podloge dokumenta i ljepljivosti kojim je zalijepljen na drvenu podlogu slike, izraditi mikropresjek uzorka kako bi se ustanovili svi slojevi i njihov sastav. Rezultati analiza dali su smjernice za konzervatorsko-restauratorske radove.

Uzorak ljepljivosti analiziran je otopinom koja sadrži smjesu joda i kalijeva jodida (KI/I₂) koji je dao ljubičasto obojenje, na temelju čega se moglo zaključiti da se radi o škrobnom ljepljivosti. U sloju papirne podloge dokazano je tekstilno



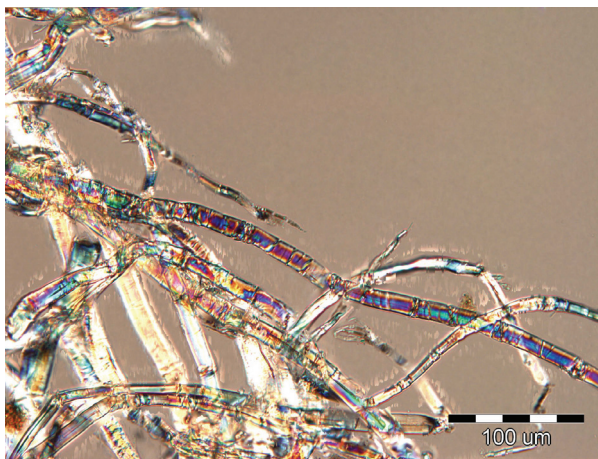
2. Povelja na poledini slike s prikazom genealoškog stabla obitelji Ohmučević, stanje prije konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimila N. Oštarijaš)

Charter on the back of the painting with representation of the genealogical tree of the family Ohmučević, condition before the conservation-restoration work (photographic archive of the HRZ, photo by N. Oštarijaš)

vlakno lanenog porijekla¹⁰. (sl. 3) Kada govorimo o proizvodnji papira u Europi, prema povijesnim podacima glavna sirovina za proizvodnju papira od 14. do početka 19. stoljeća bili su ostaci lanenih tkanina, čime je teško odrediti preciznu dataciju papirne podloge dokumenta.

Mikropresjeci su pokazali postojanje još jednoga sloja na papirnoj podlozi. Daljnjim analizama (tankoslojna kromatografija /TLC/ i FT-IR spektrofotometrija¹¹) utvrđeno je da je riječ o sloju koji po kemijskom sastavu odgovara prirodnim proteinskim tvarima. Prema probama provedenim u Radionici na navedenom sloju, ustanovljeno je da je riječi o želatini.

Iz dobivenih rezultata analiza moglo se zaključiti da je posrijedi dokument na papiru, zalijepljen škrobnim ljepljivosti na poledinu drvene podloge slike. Sam dokument bio je prekriven slojem želatine, što je upućivalo na to da je dokument, moguće, trebao ostaviti dojam da je izrađen na pergameni, čime bi dobio na vrijednosti i autentičnosti.



3. Mikrofotografija uzorka lanenih vlakana s papirne podloge dokumenta (dokumentacija HRZ-a, snimila M. Klofutar)
Microphotography of samples of linen threads from the document's paper base (HRZ documentation, photo by M. Klofutar)

Svi navedeni materijali mogli bi upućivati na to da se radi o materijalima koji su se koristili u 16. stoljeća.

Inventarizacija oštećenja

Oštećenja dokumenta bila su brojna i raznovrsna. Mrlje od voska na gornjem i donjem rubu posljedica su nakupina voska s poledine slike. Na čitavoj su površini dokumenta zatečena mehanička oštećenja i brojne poderotine. Osim toga, prisutna su bila i oštećenja uzrokovana rezom oštrim predmetom, kao i pregibi i oštećenja bojenog sloja. Na rubnim dijelovima zamijećena su veća i manja područja na kojima su nedostajali dijelovi dokumenta. Na većim područjima nedostajućih dijelova umetnute su dopune od svjetlijeg papira. Cijeli je dokument bio prekriven slojem prašine i nečistoća različitog podrijetla. U ovoj je fazi rada izrađena detaljna pisana i fotografska dokumentacija.

Konzervatorsko-restauratorski radovi

Prije radova bilo je potrebno razraditi metodu rada s obzirom na rezultate analize.¹² Trebalo je voditi računa o tome da sloj želatine na licu dokumenta ostane neoštećen, da bi se zadržao autentični izgled dokumenta, čemu je trebalo prilagoditi faze konzervatorsko-restauratorskog postupka.¹³

ODVAJANJE DOKUMENTA OD SLIKE

U dogovoru s restauratoricom slike, donesena je odluka o odvajanju dokumenta s poledine slike. (sl. 4) Nakon izrade dokumentacije i fotodokumentacije, prva je faza konzervatorsko-restauratorskog postupka bila odvajanje dokumenta s poledine slike. Primijenjena je metoda *facinga*¹⁴ korištenjem japanskog papira (Bib *tengujo* 12g/m², dimenzija 10,5 × 14,5 cm) i 2% *Tylose* MH300¹⁵ ljepila na licu dokumenta. *Facing* je kao metoda odvajanja imao višestruku ulogu: da osigura cjelovitost dokumenta tijekom odvajanja i omogućiti postupno vlaženje dokumenta i

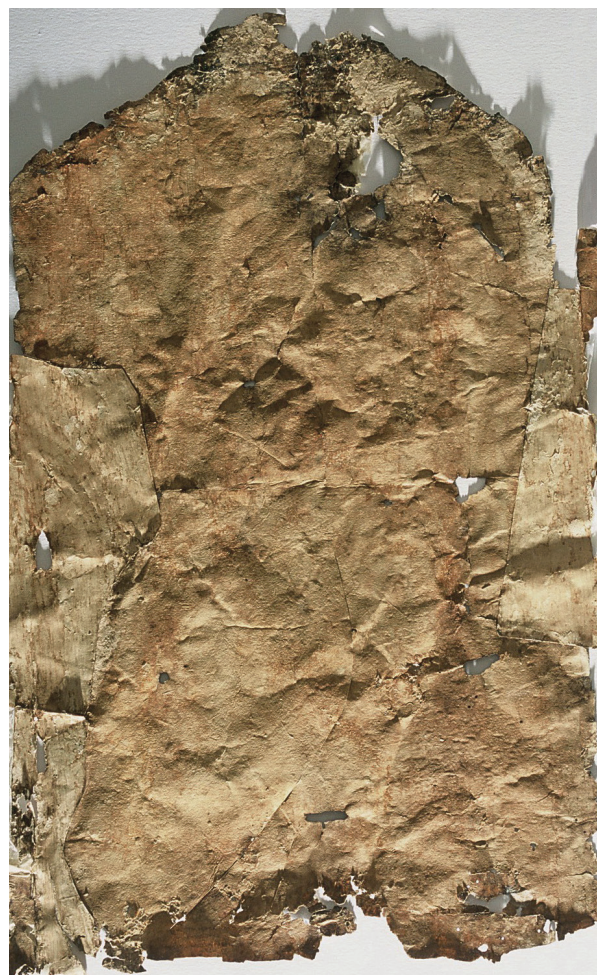
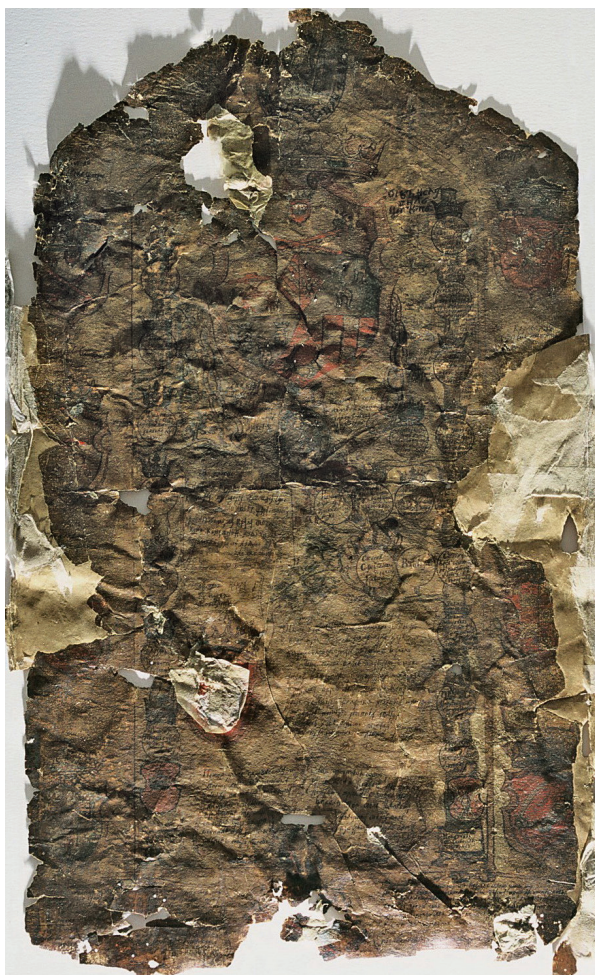
ljepila. Postupnim je vlaženjem aktivirano škrobno ljepilo kojim je dokument bio zalijepljen na poledinu slike te se on tako mogao odvojiti od podloge a da lice dokumenta istovremeno ostane zaštićeno. Nakon odvajanja, dokument se mogao sagledati i s poledine pa je bilo moguće evidentirati stanje papirne podloge. Uočene su nakupine voska, bolje su se isticala sva mehanička oštećenja (poderotine, nedostajući dijelovi uz rubove dokumenta, oštećenja nastala oštrim rezom i ostaci ljepila). Kako je papirni nositelj bio čvrst, a dodatnu čvrstoću je pružao i sloj želatine, nije bilo potrebno zadržavanje *facinga* te je nakon što je dokument odvojen s poledine slike, uklonjen i *facing*, tj. japanski papir s lica dokumenta. Uklanjanje papira teklo je vrlo jednostavno, suhim mehaničkim postupkom, s obzirom na to da je korišteno vrlo blago ljepilo. (sl. 5 i 6)

ČIŠĆENJE

Uslijedila je faza čišćenja lica i poledine, no sloj želatine na licu dokumenta i u ovoj je fazi odredio način rada, tako da čišćenje nije bilo moguće izvesti mokrim postupkom, nego se pristupilo indirektnom vlaženju dokumenta u svrhu omekšavanja ljepila i tvrdokorne površinske prljavštine. Zbog osjetljivosti materijala, dokument je bilo nužno čistiti postupno i parcijalno. Čišćenje lica dokumenta provedeno je organskim otapalom (96% etanolom) uz pomoć tampona. Poledina je čišćena tako da se na nakupine nečistoća (ostaci škrobnog ljepila) nanosilo ljepilo



4. Stanje tijekom odvajanja dokumenta s poledine slike metodom *facinga* (fototeka HRZ-a, snimila A. Dragojević)
Condition during the separation of the document from the back of the painting by the facing technique (photographic archive of the HRZ, photo by A. Dragojević)



5.–6. Stanje lica i poledine dokumenta nakon odvajanja sa slike s vidljivim oštećenjima (fototeka HRZ-a, snimila N. Vasić)
Condition of the front and back sides of the document after the separation, with visible damage (photographic archive of the HRZ, photo by N. Vasić)

(4% *Tylosea* МН30016) u obliku gela koje je postupno omekšavalo nakupine nečistoća; zatim je sve zajedno skalpelom mehanički uklonjeno. Tim načinom površinskog čišćenja nečistoća, površina papirnog nositelja dokumenta ostala je neoštećena.

Ostaci voska zatečeni na sredini gornjeg i donjeg ruba dokumenta uklonjeni su toplim postupkom. Topla špahtla prislonjena je na mjesto s voskom, tako da se između voska i špahtle položio papir koji je upio rastopljeni vosak. Postupak je ponavljan dok se nije potpuno uklonio sloj voska.

PODLJEPLJIVANJE

Stanje dokumenta ukazivalo je na potrebu ojačavanja podljepljivanjem na novu papirnu podlogu. Postupak dubliranja japanskim papirom proveden je metodom koja je omogućavala da se papirna podloga dokumenta položi na novu podlogu, a da se pritom ne aktivira želatina na njezinoj površini. Kako su na dokumentu nedostajali neki veći fragmenti i mnogo manjih, trebalo ih je precizno nadoknaditi, što je navedena metoda također omogućavala.

Prednost te metode je i ravnanje dokumenta, koje se izvodi tijekom cijelog postupka bez prešanja u preši, čime se izbjegava oštećivanje sloja želatine. Postupak se sastoji od lijepljena tri sloja na stol: podloge od poliesterskog materijala, japanskog papira i dokumenta. U prvom sloju na rasvjetni stol je s 2% *Tylosea* МН300 zalijepljen sloj podloge–poliesterski (PES) netkani materijal¹⁷. Zatim u drugom sloju također s 2% *Tylosea* МН300 zalijepljen je na poliesterski netkani materijal japanski papir (*Sekishu Shi* 31g/m²).

U trećem je sloju zalijepljen dokument koji je za uspješno lijepljenje morao biti obrađen tako da bude dovoljno fleksibilan kako bi ravnomjerno „legao“ na japanski papir. Da bi dokument bio dovoljno fleksibilan i vlažan, i tako pogodan za podljepljivanje na novu podlogu, na njegovu je poledinu nanošeno u tankom sloju 4% *Tylosea* МН300. Na japanski papir (*Sekishu Shi* 31g/m²) također je naneseo 4% *Tylose* МН300 ljepilo, nakon čega je postupno od jednog kraja prema drugom položen dokument. Kada je dokument cijelom svojom površinom položen na japanski papir, valjkom je blago pritisnut na podlogu da bi se uklonio suvišak ljepila i eventualni mjehuri zraka.



7. Detalj dokumenta nakon čišćenja (fototeka HRZ-a, snimila N. Vasić)
 Detail of the document after cleaning (photographic archive of the HRZ, photo by N. Vasić)

REKONSTRUKCIJA NEDOSTAJUĆIH DIJELOVA

Na taj način podljepljenom dokumentu bilo je potrebno rekonstruirati nedostajuće dijelove, što je izvedeno papirnom ručne izrade.¹⁸ Papir je u većem formatu toniran tehnikom akvarela u lokalnom tonu. Popune su izrađene tehnikom prijenosa kontura nedostajućih dijelova s originala na papir ručne izrade. Postupak je izveden tako da je kontura precrtana na prozirnu foliju, koja je zatim ubodima iglom prenesena na papir za popune. Po ozna-

čenim konturama papir za popune je istrgan i dobiven je papir s oblikom koji je odgovarao nedostajućem dijelu. Popune su zalijepljene 4% Tyloseom MН300 na mjestima gdje je nedostao originalni papirni nositelj. (sl. 8)

Podljepljeni dokument s nadoknađenim nedostajućim dijelovima bio je spreman za skidanje sa stola i odvajanje od PES netkanog materijala koji je poslužio kao pomoćni materijal. S obzirom na to da je prvi sloj PES netkanog materijala podljepljen na stol 2% ljepilom, odvajanje



8. Detalj dokumenta nakon izrade popuna (fototeka HRZ-a, snimila N. Vasić)
 Detail of the document with paper fillings (photographic archive of the HRZ, photo by N. Vasić)



9. Rodoslovlje Ohmučevića nakon dovršenih konzervatorsko-restauratorskih radova u opremi za pohranu (fototeka HRZ-a, snimila N. Vasić)
Ohmučević family tree, after completion of the conservation-restoration work, in its storage case (photographic archive of the HRZ, photo by N. Vasić)

se moglo izvesti suhim postupkom. Istim postupkom je odvojen PES netkani materijal od japanskog papira kojim je podlijepljen dokument. Povelju nakon toga nije bilo potrebno ravnati jer je tijekom cijelog postupka bila zalijepljena na stol i istovremeno se ravnala.

OPREMA ZA POHRANU

Nakon dovršenih konzervatorsko-restauratorskih postupaka, bilo je potrebno povelju opremiti za pohranu. Budući da je dokument predviđen i za izlaganje, trebalo je osmisliti opremu koja bi zadovoljila uvjete za pohranu i izlaganje. Oprema je izrađena kao zaštitna mapa koja se sastoji od podloge i paspartua¹⁹ izrađenih od trajne ljepenke²⁰, antistatičke PES folije²¹ i samoljepive tekstilne trake. Svaki od tih elemenata ima svoju funkciju u sigurnoj pohrani i prezentaciji. Trajna ljepenka je obrađena otopinom kalcijeva karbonata²² kako bi dokument imao lužnatu okolinu jer bi ga u protivnom kisela okolina ugrozila.

Zaštitna mapa izrađena je po mjeri objekta, sastojala se od poledinske ljepenke i paspartua izrezanog prema obliku povelje, koji su međusobno uz bočni rub spojeni tekstilnom trakom. Dokument je na podlogu pričvršćen (uz gornji rub) trakama od japanskog papira, a potom dodatno zaštićen s lica poliesterskom antistatičkom prozirnom folijom. (sl. 9)

Bilješke

1 Lovro Dobričević, *Krist i donator*, tempera na dasci, 51,8 × 27,8 cm (slikano polje), Strossmayerova galerija starih majstora HAZU-a, inv. br. SG-25. Za atribuciju slike, njezino podrijetlo i identifikaciju donatora s bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem, usp.: IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Prilog poznavanju sudbine slike Uskrslog Krista i kralja Stjepana Tomaša porijeklom iz Kraljeve Sutjeske, u: *Stoljeća Kraljeve Sutjeske*, (zbornik simpozija, Kraljeva Sutjeska, 17. – 18. listopada 2008.), Kraljeva Sutjeska – Sarajevo, 2010., 105–143.

2 Josip J. Strossmayer dobio je sliku uz uvjet „da je vrati čim Bosna ‘svoja postane’ i ‘dobije svoj vlastiti muzej i ‘zbirku novčanu’.“ Ne zna se kada i odakle je slika dospjela u Kraljevu Sutjesku, gdje je dokumentirana od prve polovice 19. stoljeća do 1871. godine. Usp. IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 2010., (bilj. 1), 115, bilj. 31.

3 Usp. Izvješće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na slici *Krist s donatorom* iz Strossmayerove galerije starih majstora, HAZU, Zagreb, prosinac, 2006. Konzervatorsko-restauratorske radove na slici vodila je restauratorica Nelka Bakliža.

4 Premda je grb Ohmučevića tek jedan dio povelje, u literaturi se ovaj dokument naziva rodoslovljem Ohmučevića te je isti naziv zadržan i ovdje. Usp. IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 2010., (bilj. 1), 117.

Antistatička PES prozirna folija ima zaštitnu ulogu, koja gledatelju omogućava pregled dokumenta u cijelosti bez dodira i mogućeg oštećivanja, a obrađena je tako da statički ne privlači prašinu i inertna je na vanjske utjecaje. Samoljepiva tekstilna traka, koja spaja podlogu i paspartu, daje mogućnost neograničenog otvaranja i zatvaranja zaštitne mape bez straha da će puknuti na mjestu prelamanja.

Zaključak

Proučavajući povijesne podatke o dokumentu kao i zaključak koji navodi Ivana Prijatelj Pavičić da je „prvih nekoliko desetljeća (1842.–1883.) istraživače rodoslovlje zanimalo više od slike iz 15. stoljeća na koju je ono bilo nalijepljeno“, shvatila sam da je riječ o iznimno važnom dokumentu za razvoj heraldike na našim prostorima. Sloj želatine ustanovljen na površini mogao je imati ulogu imitacije pergamentne podloge koja bi dokumentu dala veću vjerodostojnost, no nije isključeno da je imao i vrlo jednostavnu ulogu zaštite površine papira. Bez obzira na njegovu izvornu namjenu, zaštitio je dokument od propadanja pa je odluka o njegovu zadržavanju time bila jednostavnija. Cijeli konzervatorsko-restauratorski postupak bio je prilagođen tome da se sačuva sloj želatine na površini povelje bez obzira na motive njezina nanošenja. ■

5 Usp. EMIR O. FILIPOVIĆ, Medo Pucić, Franjo Rački, Ivan Bojničić i Vatroslav Jagić: Kraći prilozi južnoslavenskoj heraldici, 1880., u: *Bosna Franciscana*, Sarajevo, 32 (2010.), 42–46.

6 Pretpostavlja se da ova povelja odgovara potvrdi o plemstvu koju je Petru izdao bosanski biskup i franjevački provincijal Antun P. Matković oko 1584. godine, premda nije jasno radi li se o izvorniku, replici ili varijanti tog dokumenta. Usp. IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 2010., (bilj. 1), 117, bilj. 36.

7 IVO BANAC, Grbovi biljezi identiteta, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1990., 12–13.

8 IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 2010., (bilj. 1), 115, 117, 118.

9 DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje, u: *Bosna Franciscana*, XI/21 (2004.), 191–193.

10 DIANA GREGOR SVETEC, Razpoznavanje vlakna, Navodilo k vajam, Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta, Oddelek za tekstilstvo, Ljubljana, 2000., 19–29

11 Uzorak je sniman na kvb pločici spektrofotometrijske čistoće, u inertnoj dušikovoj atmosferi uz kondicioniranje na standardnoj temperaturi, na FTIR spektrofotometru marke Mattson Instruments, model RS-10000.

- 12** CARLO JAMES et al., *Old Master Prints and Drawings. A Guide to Preservation and Conservation*, Amsterdam, 1997., 231–233.
- 13** http://www.conservation-wiki.com/index.php?title=Paper_Conservation_Catalog (listopad 2010.)
- 14** Tehnika *facinga* podrazumijeva fiksiranje lica dokumenta preljepljivanjem tankim japanskim papirom i ljeplom na bazi vode koje se lako uklanja i potpuno je reverzibilno. SYLVIA RODGERS, *A Method for Temporarily Facing a Varnished Map During Aqueous Conservation Treatment*, *The American Institute for Conservation*, u: *The Book and Paper Group Annual*, 4 (1985.); <http://cool.conservation-us.org/coolaic/sg/bpg/annual/v04/bp04-10.html> (listopad 2010.)
- 15** Тylose МН300 je ljepilo na bazi vode. Bio polimer celulozni derivat (metil-hidroksi-etil celuloza). 2% otopina označava 20 g ljepila u prahu otopljenog u 1000 ml demineralizirane vode.
- 16** 4% otopina ljepila Тylose МН300 označava 40 g ljepila u prahu otopljenog u 1000 ml demineralizirane vode.
- 17** PES netkani materijal (30g/m2) pod trgovačkim nazivom *Bondina* (PEL, UK).
- 18** Papir ručne izrade pod nazivom Akbar Natural (Griffin Mill; UK), 80g/m2
- 19** FRANJO MESAROŠ, *Grafička enciklopedija*, Zagreb, 1970., 2850.
- 20** Trajni papiri su oni koji imaju ili neutralni ili lužnati pH, a koji starenjem ne mijenjaju svojstva. U ovom restauratorskom radu korištena je trajna ljepljenka debljine 1,6 mm proizvođača Moorman; NL.
- 21** Na programu konzervatorsko-restauratorskih radova surađivali su konzervatori-restauratori: Sandra Juranić, Danijela Ratkajec, Marinko Prlić i Dario Kohn. Laboratorijske analize izradili su Margareta Klofutar, Dragica Krstić i Janko Hrnjak. Dokumentaciju je pripremila Marta Budicin, konzervatorica i povjesničarka umjetnosti. Rezultati radova predstavljeni su izlaganjem na proljetnom susretu slovenskih konzervatora i restauratora u Ljubljani 2006. godine.
- 22** Kartoni izrađeni prema standardu ISO CD 9706:1994.

Summary

Andreja Dragojević

CONSERVATION-RESTORATION WORK ON THE GENEALOGY OF THE OHMUČEVIĆ FAMILY

Prior to the recent conservation-restoration works on the painting entitled *Christ and the Donor*, by Lovro Dobričević (Kotor, c. 1420–Dubrovnik, 1478), a document was attached to the back of the painting bearing a representation of the genealogical tree of the aristocratic family Ohmučević.

According to the documentation in the possession of the painting's owner, the Strossmayer Gallery of Old Masters of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb, this document on parchment was written by Petar of Istia (Ivelia?) in the 16th c. The significance of the document – considered by historians to be a 16th c. forgery – and its connection to the painting, as well as the appearance of the document itself, determined the specific course of conservation-restoration interventions.

Investigation established that the document was written not on parchment, but rather on paper coated with a layer of gelatine. After the document was separated from the back of the painting using the *facing* technique, its front and back sides were cleaned using a carefully selected method, with the aim of preserving the gelatine layer. Numerous items of mechanical damage, tears, creases and missing parts were restored by gluing it onto a new paper base, and, upon completion of the works, the charter was placed in a suitable storage folder.

KEYWORDS: *Lovro Dobričević, Ohmučević, genealogy, heraldry, conservation-restoration works, facing, gelatine*